

Arkeologian metaforat ja menneisyyde(llisyyde)n kokeminen

Marko Marila

Arkeologiassa on viimeisen kolmenkymmenen vuoden ajan pyritty tulkinnalliseen menneisyyden tutkimukseen (esim. Immonen 2010, 72). Sen sijaan, että tutkinnan ja tulkinnan lähtökohtana pidettäisiin ihmisestä erillistä todellista menneisyyttä, arkeologit ovat halunneet painottaa menneisyyden ainakin osin konstruktivistista luonnetta ja siitä tehtävien tulkintojen oikeellisuuden moninaisuutta.

Menneisyyttä on alettu tutkia ja ymmärtää erottamattomana osana nykyhetkeä. Tämä on osaltaan vaikuttanut myös arkeologian merkityksen voimistumiseen populaarikulttuurissa. On alettu painottaa menneisyyden kokemisen tapoja; varsinaista menneisyyttä tärkeämpää on sen koettu *menneisyys* (Holtorf 2005, 127).

Arkeologiasta on myös tullut nykyajan tutkimista. Ei vain menneisyyden tulkintaa osana nykyaikaa, vaan myös puhtaasti nykyaikana tuotetun materiaalisen aineiston tutkimista arkeologisin menetelmin (esim. Holtorf ja Piccini 2010). Tässäkin suhteessa menneisyyden ja muun muassa autenttisuuden kokemiselle on jouduttu luomaan uusia selityksiä. Koska kulttuuriperinnön pitkälle ulottuva historiallisuus ei ole enää ainoa tärkeänä pidetty menneisyysominaisuus, monet tutkijat ovat alkaneet painottaa metaforan merkitystä menneisyyden kokemisen ja menneisyyttä koskevien mahdollisten maailmojen luomisen välineenä.

Michael Shanks (1992; katso myös Schnapp et al. 2004) ja Cornelius Holtorf (2005, 2007) ovat esittäneet laajan joukon menneisyyden kokemiseen ja arkeologian kiinnostavuuteen liittyviä metaforia. Tällaisia ovat *salapoliisi* (vihjeet, palapeli, mysteeri), *seikkailu* (eksoottiset kohteet, vaara, romanssi), *turismi* (autenttisuus, eskapismi), *teatteri* ja *kaivaminen* (löytäminen, juuret, totuus, kerrokset ja kerroksellisuus, Freudin psykoanalyysin arkeologinen metafora, striptease).

Esittelen edellä mainitut metaforat lyhyesti ja esitän niihin liittyviä menneisyyden kokemista koskevia huomioita. En niinkään keskity itse metaforan luonteeseen ja siihen liittyviin semanttisiin tai semioottisiin prosesseihin, vaan esittelen niiden merkitystä arkeologian ja menneisyyden kokemisessa.

Kaivaminen

Kaivaminen on selkein konkreettinen arkeologiaan liitetty toimintamuoto (esimerkiksi Holtorf 2007, 54). Arkeologi hankkii tutkimusaineistonsa kaivamalla. Tämän lisäksi kaivaminen on oleellinen metafora, joka liittyy löytämiseen, paljastusten tekemiseen, kerroksellisuuteen ja totuuteen. Haudatut kohteet ja esineet ovat aina unohdettuja tai kadotettuja. Toisaalta niiden hautaamiseen on saattanut liittyä totuuden peittelyä. Arkeologi tekee siksi paljastuksia ja pyrkii selvittämään totuuden (Holtorf 2007, 84).

Kaivaus etenee aina kerroksissa. Kerroksellisuus onkin yleinen metafora, joka on tuttu Michel Foucaultin tiedon arkeologiasta ja Sigmund Freudin psykoanalyysistä. Julian Thomas (2009) on tulkinnut Freudin arkeologista metaforaa arkeologian itseymmärryksen kannalta. Siitä menneisyyden kokemisessa paljolti onkin kyse. Sielun arkeologiasta. Arkeologit kaivautuvat maakerrokseen tavoitteenaan selvittää mistä he tulevat, mihin he kuuluvat ja keitä he haluavat olla (Holtorf 2005, 31). Freudin metafora on siis oleellinen myös pohdittaessa arkeologian asemaa nykyajassa tieteenä ja sen merkitystä populaarikulttuurissa.

Kaivamista on myös verrattu maahan tunkeutumiseen ja sen riisumiseen kerros kerrokselta. Arkeologisesta kaivauksesta tulee näin striptease-esitys, jonka viehätys piilee uusien kerrosten paljastamisessa (Holtorf 2005, 35).

Turismi

Menneisyyden merkkien kohtaamisen voi nähdä eksistentiaalisena hetkenä. Katsoja on tekemisissä sellaisten esineiden kanssa, joita tuottaneen mielen motiiveista on hyvin vaikeaa tai mahdotonta esittää totuudellisia tulkintoja. Siksi menneisyyden kohtaamista ja sen kokemista on verrattu turistin kokemukseen vieraasta ympäristöstä.

Huomionarvoinen asia turistimetaforassa, kuten kaikissa menneisyyden kokemisen metaforissa, on autenttisuuden kokeminen. Turisti on tahtomattaan eräänlaisessa transsendentaalisessa tilassa epäautenttisen ja autenttisen, tuotetun esityksen eli näyttämön ja saavuttamattoman autenttisen eli takahuoneen välissä.

Erving Goffman (1958) vertaa tällaista sosiaalisen kohtaamisen hetkeä teatteriin, jossa ihmiset muuttavat sosiaalisia roolejaan sen mukaan, ovatko he näyttämöllä vai takahuoneessa. Tämä johtaisi siihen, että turisti kohtaa aina epäautenttiseen roolittamiseen perustuvan näytelmän, eikä koskaan pääse takahuoneeseen, jossa näyttelijät toimivat uskollisesti itselleen. Yksi turismin teoreettisen pohdinnan tavoitteina on kuitenkin ollut poistaa sellaiset dikotomiat kuten autenttinen-epäautenttinen ja etu-taka (esim. MacCannell 1989; Bruner 2005). Sama pätee arkeologiaan, jossa ei enää 1980-luvulta alkaen haluttu uskoa autenttiseen menneisyyden takahuoneeseen vaan painotettiin nykyajassa tapahtuvan näytelmän autenttista kokemista.

Teatteri

Teatterianalogiaa on käytetty turistiteorioiden lisäksi toistuvasti myös arkeologiassa. Teatterimetafora linkittyy turistimetaforaa vahvemmin huomioihin vallankäytöstä menneisyyden kokemisen tapoja luotaessa. Yksi viimeaikaisen arkeologian tavoitteista on ollut hälventää tieteellisen arkeologian luomaa monopolistista asemaa menneisyyden tutkimisessa ja kokemisessa. Tämä on johtanut taiteen ja tieteen rajan uudelleenmäärittelyihin myös arkeologiassa (esim. Marila 2010).

Christopher Tilley kritisoi arkeologian obsessiivista suhtautumista (tieteen kannalta välttämättömään) kaivamiseen artikkelissaan *Excavation as theatre* (1989). Tilley'n

mukaan kaivaus on aina teatteria, jossa menneisyys luodaan hyvin staattisesta, kaivetusta aineistosta. Tieteellisen arkeologian tulisi tämän asemesta keskittyä enemmän tulkintaan; millä tavalla menneisyyttä luodaan tulkintojen kautta ja millä tavalla se tuotetaan laajalle yleisölle saavutettavammaksi. Tilley'n mukaan kaivauksessa ei ole kyse vain tiedon tuottamisesta tai *effektiivisyydestä*, vaan *affektioista* - menneisyyden kokemisen tuottamista sosiaalisista responsseista (1989, 278)¹.

Kaivettu aineisto ei ilman tulkintaa keskustele tutkijoiden eikä yleisön kanssa. Kaivaukset ovat siis eräänlaista teatteria, jossa sekä yleisöllä että näyttelijöillä, eli arkeologeilla, on hyvin vähän vaikutusvaltaa siihen, millainen kuva menneisyydestä tuotetaan.

Kirjassaan *Theatre/Archaeology* Mike Pearson ja Michael Shanks (2001) tarjoavat kattavan selvityksen teatterianalogiasta arkeologiassa. Edellä esitettyyn liittyen hekin painottavat arkeologisen tiedon muodostamisen performatiivisuutta. Menneisyyttä ei löydetä (joskin löytäminen on vahva menneisyyden kokemiseen ja etenkin arkeologiaan liittyvä metafora) vaan se tuotetaan eräänlaisessa "uudelleenkontekstualisaation" prosessissa (Pearson ja Shanks 2001, 10-11).

Salapoliisi

Pearson ja Shanks (2001, 10) toteavat menneisyyden kokemisen olevan säilyneiden fragmenttien yhdistelemistä toisiinsa. Arkeologia on siis tiettyssä mielessä palapelin kokoamista ja menneisyyden rekonstruointia pienten vihjeiden pohjalta. Arkeologisesta aineistosta etsittävät vihjeet ovat usein hyvin pieniä, mittaamalla saavutettavia yksityiskohtia. Holtorf (2005, 95) toteaa vain harvojen ihmisten jakavan useimpien arkeologien kiinnostuksen pieniin faktuaalisiin detaljeihin. Toisaalta yksityiskohtien havaitsemisessa on kyse harjaantumisesta. Sherlock Holmes oli erityisen harjaantunut havaitsemaan rikospaikalla kaikki sellaisetkin yksityiskohdat, joita muut ihmiset pitivät mysteerin ratkaisemisen kannalta merkityksettöminä. Arkeologilta saatetaan siis edellyttää tietynlaista yhteen asiaan keskittymistä ja ongelman ratkaisemiseen heittäytymistä, ja usein ajatellaankin, että juuri arkeologeilla on parhaat edellytykset historiallisen kohteen tutkimiseen, dokumentointiin ja tulkintaan.

TV-sarjojen rikostutkijat eivät juurikaan eroa arkeologeista. Heidän tehtävänsä on tutkia, dokumentoida ja tulkita todistusaineistoa ja luoda niiden pohjalta ennallistus rikospaikan tapahtumista. Leo Klejn (2001, 39-41) onkin todennut, että rikospaikkatutkimus on toiminnallisesti hyvin lähellä arkeologiaa. Lisäksi molempien ammattikuntien edustajat luottavat tutkimuksissaan suureen määrään teknisiä laitteita ja tutkimusvälineitä.

On ironista että tieteellisen arkeologian ja rikospaikkatutkimuksen suhdetta tarkasteltaessa juurikin arkeologit näyttäisivät olevan tottuneempia tarkempaan dokumentointiin ja löytöjen tutkimiseen. Tästä syystä arkeologit ja rikospaikkatutkijat

ovat alkaneet tehdä yhteistyötä, minkä seurauksena on kehittynyt uusi tieteenala - forensinen arkeologia. Vaikka arkeologiassa haluttaisiinkin ottaa huomioon kaikki mahdolliset menneisyyttä koskevat tulkinnat, niitä ei suinkaan rakenneta arvausten varaan. Salapoliisin menetelmä on abduktiivista, taaksepäin suuntautuvaa päättelyä ja hypoteesien luomista, eli menneisyyttä koskevien mahdollisten maailmojen luomista. Abduktiivisessa päättelyssä pienilläkin yksityiskohdilla voi olla suuri merkitys.

Seikkailu

Eksotiikalla, vaaralla ja romanssin kokemisella on suuri merkitys populaarikulttuurin tuottamassa arkeologiakuvauksessa (Holtorf 2005; 2007). Elokuviin arkeologit eivät viihdy kirjastoissa. Sen sijaan he suuntaavat viidakoon tai vuorille etsimään muinaisen ihmisen tuottamia materiaalisia jäänteitä. Tällaiseen toimintaan liittyy monia vaaran ja tuntemattoman kanssa selviytymisen haasteita. Arkeologinen kaivaus ja syvyyksiin kaivautuminen on samanlainen hyppy tuntemattomaan, joskin todelliset arkeologit osaavat usein ennakoita, millaisia löytöjä he tulevat tekemään.

Holtorf (2005) selittää menneisyyden kokemisen taikaa sekä arkeologian erityislaatuista merkitystä populaarikulttuurissa *archaeo-appeal*-käsitteellä, jossa seikkailulla on suuri merkitys. Menneisyyden tutkimisen taika on nykyään mahdollista kokea erilaisissa teema- ja seikkailupuistoissa. Toisinaan menneisyyden kokemisen tuottamat vaikutukset ilmenevät tarpeena tuottaa menneisyyttä uudelleen hyvinkin monumentaalisisessa mittakaavassa (esim. Ikäheimo 2010; Lovata 2007).

Seikkailumetafora linkittyy länsimaisessa kulttuurissa vahvasti myös historiallisiin tapahtumiin ja etenkin kolonialismin ja länsimaisen antropologian synnyttämiin käsityksiin eksotiikasta. Seikkailumetafora on eräänlainen postkolonialistinen traumakuvaus ja pyrkimys hallita tai vähintäänkin jäsentää käsitystä menneisyydestä, sekä vapautua turistin epäautenttisesta kokemuksesta. Seikkailumetaforalla pyritään tässä suhteessa jonkinlaiseen kontrafaktuaalisuuteen perustuvaan menneisyyttä koskevien mahdollisten maailmojen konstruoimiseen ja historian virheiden ymmärtämiseen ja korjaamiseen.

Aikamatkustaminen

Vastikään julkaistussa artikkelissaan Holtorf (2010) pohtii aikamatkustamisen mahdollisuutta ja sen merkitystä menneisyyden kokemisessa. Hän ehdottaa, että aikamatkustamisen mahdollisuus on riippuvaista ainoastaan siitä, millä tavalla nykyhetki, menneisyys ja tulevaisuus määritellään. Holtorf myöntää aikamatkustamisen absurdiuden, mikäli sen oletetaan tarkoittavan lineaarisella aikajanalla matkustamista. Hän ei kuitenkaan myönnä, että aikamatkustaminen olisi vain metafora tai puhtaasti kuvitteellista. Holtorfin määritelmässä menneisyys ja tulevaisuus eivät ole fyysisiä todellisuuksia, joihin voidaan astua. Nykyhetki on kuitenkin sellainen todellisuus, joka voidaan määrittää kaikkien inhimillisten kokemusten ja sosiaalisten aktien summaksi. Niinpä todellisuus on virtuaalista ja aikamatkustaminen mahdollista. (Holtorf 2010.)

Aikamatkustaminen ei ole merkityksellistä ainoastaan menneisydellisuuden (tai tulevaisuudellisuuden²) kokemisen kannalta. Sillä on vaikutusta siihen, millä tavalla ihmiset suhtautuvat menneisyyteen yleisesti (Holtorf 2010, 37). Koska menneisyys on kaikkien saavutettavissa, olisi myös arkeologien intressien mukaista vaalia kulttuuriperintöä, koska sillä on kyky tuottaa kokemuksia menneisyydestä (Holtorf 2010, 37), ei ainoastaan sen tieteellisen tai historiallisen arvon vuoksi.

Aikamatkustaminen on yksi voimakkaimmista menneisyyden kokemisen tavoista. Ajassa matkustaminen ei kuitenkaan perustu todellisuuden virtuaalisuuteen. Menneisyyden (ja tulevaisuudenkin) kokemiselle on todellinen materiaallinen peruste, jota ei voida pelkistää sosiaalisen konstruktion tasolle.

Jääköön aikamatkustamisen lopullinen luonne tässä yhteydessä selvittämättä. Selvää kuitenkin on, ettei aikamatkustusmetaforan merkitystä menneisyyden ja menneisydellisuuden, ja arkeologiankin, kokemisen kannalta voi lainkaan sivuuttaa.

Lopuksi

Käsittelin tässä artikkelissa menneisyyden metaforista kokemista. Metaforinen menneisydellisyys liittyy vahvasti arkeologian ja menneisydentutkimuksen popularisointiin. Menneisyyden tietäminen perustuu kuitenkin lopulta materiaaliseen aineistoon, jota oikeat arkeologit kaivavat ja tutkivat. Pelkän virtuaalisen menneisyyden kokemisen lisäksi tässä artikkelissa esitellyn kaltaisilla metaforilla on suuri merkitys menneitä ja tulevia mahdollisia maailmoja sekä nykyhetkeä rekonstruoitaessa, näihin sisältyviä merkityksiä linkittäessä ja menneisydentutkimuksessa kerättyä tutkimusmateriaalia arvotettaessa.

Sen lisäksi että menneisyys on koettavissa suoraan autenttisten esineiden ja paikkojen kautta, menneisyys voidaan kokea ja sitä koskevia tulkintoja voidaan esittää metaforan avulla. Mahdollisten maailmojen luomisen lisäksi arkeologian metaforat ovat tärkeä osa sen merkitystä populaarikulttuurissa. Tieteenalaansa popularisoidessa arkeologit voivatkin luottaa arkeologian kykyyn popularisoida itseään jo olemassa olevien menneisy(dellisy)metaforien avulla.

Lähteet

Bruner, Edward M. 2005. *Culture on tour: ethnographies of travel*. The University of Chicago Press: Chicago.

Goffman, Erving 1958. *The presentation of self in everyday life*. Anchor books: New York.

Holtorf, Cornelius 2005. *From Stonehenge to Las Vegas – Archaeology as popular culture*. AltaMira Press: Walnut Creek.

- Holtorf, Cornelius 2007. *Archaeology is a brand. The making of archaeology in contemporary popular culture*. Left Coast Press: Walnut Creek.
- Holtorf, Cornelius 2010. On the possibility of time travel. *Lund Archaeological Review* 15-16, 2009-2010, 31-41.
- Holtorf, Cornelius ja Piccini, Angela (toim.) 2009. *Contemporary archaeologies. Excavating now*. Peter Lang: Lontoo.
- Ikäheimo, Janne 2010. Kulttuuriperintöpesulan isot pojat ja imaginäärinen uusmuinaisjäännös. *Muinaistutkija* 4/2010, 14-21.
- Immonen, Visa 2010. Rihmastoista immanenssiin. Luennat Gilles Deleuzen ajattelusta arkeologiassa 1990—2000-luvuilla. *Synteesi* 1/2010, 72-84.
- Lovata, Troy 2007. *Inauthentic archaeologies. Public uses and abuses of the past*. Left Coast Press: Walnut Creek.
- MacCannell, Dean 1989. *The tourist*. Schocken Books: New York.
- Marila, Marko 2010. Lähimenneisyyden arkeologiaa. *Muinaistutkija* 3/2010, 54-56.
- Pearson, Mike ja Shanks, Michael 2001. *Theatre/archaeology*. Routledge: Lontoo.
- Schnapp, Jeffrey; Shanks, Michael; Tiewws, Matthew 2004. Archaeology, modernism, modernity. Editors' introduction to "Archaeologies of the modern", a special issue of modernism/modernity. *Modernism/modernity* 11, 1-16.
- Thomas, Julian 2009. Sigmund Freud's archaeological metaphor and archaeology's self-understanding. *Contemporary archaeologies: excavating now*, 33-45. Peter Lang: Lontoo.
- Tilley, Christopher 1989. Excavation as theatre. *Antiquity* 63, 275-280.

¹ "The excavation is only partly to do with the *effective* (obtaining information) but owes much more to the *affective* - socially mediated responses to the traces of the past"

² Onko Osmo Kuusella artikkeli metaforasta ja tulevaisuudesta tässä Synteessissä. Voisin mainita sen tässä yhteydessä.